

О.О. Казаков, В.М. Мордвінцев

**Маловідомі сторінки московсько-литовської
боротьби за давньоруські землі на
межі 70-80-х років XV ст.**

**ТОВ "Міжнародна фінансова агенція"
Київ - 1997**

БК 63.3(2)44

K14

Рецензента:

доктор історичних наук, професор М.Ю.Козицький;
доктор історичних наук, професор В.П.Рябцев.

Казаков О.О., Мордвінцев В.М.

K14 Маловідомі сторінки московсько-литовської боротьби за давньоруські землі на межі 70-80-х років XV ст. - К.: ТОВ "Міжнар. фін. агенція", 1997,- 28с, - Бібліогр.: с.26-28.

ISBN-966-7009-80-7

У книзі на підставі вивчення різноманітних джерел, як російських, так і іноземних, розглядаються маловідомі сторінки військово-дипломатичної боротьби між Московською державою та Великим князівством Литовським за давньоруські землі на межі 70-80-х років XV ст.

Розрахована на викладачів, студентів та читачів, що цікавляться вітчизняною історією.

ББК 633(2)44

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського інституту "Слов'янської університет "*

SBN 966-7009-80-7

© Казаков О.О.,
Мордвінцев В.М., 1997р.

Кінець 70-х - початок 80-х років XV ст. позначений різким загостренням московсько-литовських відносин. Головною причиною цього процесу була успішна об'єднавча політика великого князя московського Івана III. В 1478 р. до Московського князівства було остаточно приєднано Великий Новгород, який продовжував вважатись польським королем та великим князем литовським Казимиром IV власною підвасальною територією. Правовою основою для цього польсько-литовська сторона вважала нератифікований договір 1471 р. з новгородським боярством пролитовської орієнтації. У результаті пасивності Казимира IV, що межувала з відвертою зрадою, Івану III досить легко вдалося перемогти пролитовську групу новгородського боярства та позбавити Новгород його автономії, ліквідувавши віче і забравши у Москву знаменитий дзвін¹. Але, програвши боротьбу за Новгород, Казимир IV не збирався складати зброю. Польсько-Литовська держава і Московська Русь продовжували підготовку до майбутньої боротьби за давньоруські землі. Проте, особливістю даного періоду було те, що сторони не наважувались на відкрите зіткнення між собою, а прагнули діяти в складі коаліцій.

Відносини між Польсько-Литовською державою та Московським князівством на межі 70-80-х років складались в умовах нової політичної розстановки сил у Східній та Центральній Європі. Казимир IV міг бути впевненим за поведінку Лівонського ордена, Чехії, Великої Орди. Ягеллони прагнули поглибити стосунки з Ордою, Молдавським князівством, зміцнити власні позиції в Прибалтиці, Чехії, Угорщині. В руських землях ще не завершився процес державного об'єднання північно-східних земель під владою московських великих князів, не вирішеною залишалась проблема відносин з Великою Ордою. Після того, як зимою 1478-1479 р. Османська імперія знову підкорила собі Крим і на ханському престолі в третій раз опинився Менглі-Гірей, сторони вирішили діяти². Після укладення в 1479 р. компромісної угоди з угорським королем Матяшом Корвіним, Казимир IV зосередив усю увагу на суперництві з Московською Руссю. На кінець 70-х

землю пойти. А буду и в шерти с королем, и мне королю шерть сложити, а быти ми на него с тобою заодин"⁸.

Укладення весною 1480 р. військово-політичного союзу з Кримським ханством було значним успіхом московської дипломатії. Зміцненню впливу Москви на Крим сприяв перехід осінню 1479 р. на службу до Івана III братів Менглі-Гірея: Нур-Даулета і Айдара, що до цього часу перебували в Києві: "... взял твоего для дела, а держу их у себя и истому своей земле и своим людем чиню тебя дяля". Важко з'ясувати дійсні мотиви, що спричинили до зміни кримськими царевичами польсько-литовського пристанища на московське, але це відповідало бажанню як хана, так і великого князя. Можливо, люди Івана III схилили їх до прийняття рішення обіцянками зайняти на московській службі краще становище, ніж *pmiuc*. Про це свідчить повідомлення самого Казимира в Крим, зроблене через посла Яна Двойновича: "... а потом братья твоя некоторыми людьми подмолвлены были и не хотели в нашей земле мешкати и поехали там, где и теперь живут". Проте вже весною 1480 р. Айдар був "изымай" та ув'язнений у Вологді. Мабуть, ця акція була узгоджена з Менглі-Гіреєм⁹.

Реальне значення союзу Кримського ханства з Московською державою не варто переоцінювати. По-перше, Менглі-Гірей шойно повернувся до влади і ще непевно сидів на власному престолі. По-друге, зацікавлений у розгромі свого ворога Ахмата, він не прагнув значного посилення Московського князівства. По-третє, кримський хан зберігав досить тісні зв'язки зі своїми найближчими сусідами Польщею та Литвою. Проводячи переговори з Московською державою, Менглі-Гірей одночасно намагався домовитись про союзницькі відносини з Казимиром IV. Про це свідчить посольство Азі-Баби до короля в 1479 р.¹⁰ Нарешті, як васал турецького султана, він змушений був узгоджувати час і напрямки своїх походів з Стамбулом. Кримське ханство завжди виступало слухняним виконавцем політики, що визначалась Османською Портою. Вона полягала в тому, що насправді проводилась єдина, добре скоординована політика, яка

враховувала спільні стратегічні інтетеси, а формально подавалась на міжнародній арені, як незалежна політика. Це дезорієнтувало правлячі кола усіх східноєвропейських держав. До того ж, Крим намагався уникати довготривалих мирних відносин з своїми сусідами, щоб не допустити зростання могутності однієї з цих країн та зберегти рівновагу сил у Східній Європі, Вміло і гнучко використовуючи цю двоїстість становища, Османська Порта в одних випадках кидала у бій Кримське ханство, а в інших вдавалась до використання дипломатичних засобів¹¹.

Таким чином, на весну 1480 р. сформувались обидві коаліції. Дипломатична підготовка до війни, в основному, була завершена. Розстановка сил була досить простою: Москві і Криму протистояв союз Польсько-Литовської держави і Великої Орди. Останніх готовий був підтримати Лівонський орден. За своїми матеріальними та політичними можливостями Орда значно переважала Кримське ханство. Ще більш несприятливим фактором був феодальний заколот удільних князів. Отже, варто визнати, що час для вирішального удару по Московській державі був обраний вдало - загальна військово-політична обстановка для Москви складалась вкрай несприятливо.

Антимосковська направленість дій союзників відкрито проявилась на початку 1480 р. виступом Лівонського ордену проти Пскова. Одночасно північно-західні райони Московської держави були охоплені феодальним заколотом¹².

Проте ці антимосковські акції фактично не були підтримані Польсько-Литовською державою. Літом 1480 р. хан Ахмат, виконуючи свій союзницький обов'язок перед королем Казимиром IV, виступив до південних кордонів руських земель. Ординські війська розташувались на південному березі р. Оки напроти Коломни, Серпухова, Таруси, Воротинська: "... ждучи к себе королевы помощи". Московські війська зайняли оборону на північному березі р. Оки. Розпочалось тривале "стояння на Угрі" Ахмат не розпочинав активних дій, сподіваючись на допомогу

Казимира. Проте "король сам не йде, ни силы своєю не посла". Казимир IV не направив війська до Оки, відмовившись від виконання прийнятих на себе союзницьких зобов'язань. Хан Ахмат, простоявши на р. Угрі до 11 листопада 1480 р., відступив у степ¹³.

Небажання виконувати союзницькі обов'язки та загадково обережна політика Казимира IV літом-осінню 1480 р. неоднозначно оцінюється в історичній літературі. Російські літописи називають дві причини бездіяльності короля: "... быша бо ему свои усобицы" (так звана "змова князів") та "... тогда бо воева Менгли-Гирей царь крымский королеву землю Подольскую, служа великому князю". Це повідомлення збереглося у Никоновському літописі, а у Воскресенському немає вказівки на зв'язок цього виступу Менгли-Гірея з його союзницькими зобов'язаннями перед Іваном III. В інших літописах замість Поділля зазначається Волинська земля¹⁴.

На рішення Казимира IV не розпочинати відкритої боротьби з Московською державою осінню 1480 р. більш сильно, ніж набіг татар, вплинули міркування політичного характеру. Подібна поведінка польського *королів* була результатом врахування ним реальної розстановки політичних сил у Східній Європі в 1480 р. В травні цього року у Вільно з Молдавії прибув посол з повідомленням про наказ султана Мехмеда будувати шляхи в напрямку до Кам'янка-Подільського для війни з Польсько-Литовською державою. Можливо, ця інформація, як вважає польський історик Стахонь, була неправдивою. Султан не збирався воювати з королем - для цього достатньо було Кримського ханства. Проте, потрапивши до Казимира, вона могла відіграти певну роль у скочуванні його ініціативи у Східній Європі. Наслідком цього могла бути відмова короля від направлення на р. Угру своїх військ. Цікаво, що присутні у Вільно послы Лівонського ордену надавали цій інформації* важливе значення. В радянській історіографії до даної точки зору схиляється І.Б.Греков^b. Крім загрози турецького вторгнення, Стахонь називає причиною пасивності короля Казимира вторгнення кримських татар

на Поділля, Волинь і Київщину та антигеллонську діяльність князів-змовників, що планували передати Москві частину давньоруських земель¹⁶. Інші історики вважали головною причиною пасивності Казимира IV на сході в 1480 р. тодішні усобиці у Великому князівстві Литовському та *Сі*змову князів" М.Оленьковича, І.Ю.Гольшанського та Ф.І.Бельського¹⁷. Польські історики Ф.Конечний і О.Халецький убачають причини бездіяльності короля в опозиції литовської знаті, яка наполягала на припиненні унії між Польщею та Литвою, так і антагонізмі між литовським і православним населенням¹⁸. М.С.Грушевський головною причиною пасивності короля вважає його недалекоглядність та політичну убогість¹⁹. Польські хроністи Я.Длугош та М.Стрийковський зазначають, що король, зважаючи на поради литовців, не пішов на з'єднання з Ахматом, побоюючись "скорее добиться своего поражения, чем победы"²⁰.

Другим сприятливим фактором, що стримував активність Казимира було вторгнення у жовтні 1480 р. кримських військ на південні окраїни Польсько-Литовської держави. Цей похід татар не мав серйозних наслідків, хоч певною мірою зменшував імовірність виступу короля на стороні Ахмата. Польський історик Ф.Папе, а згодом О.Є.Пресняков, не надають великого значення діям Менгли-Гірея²¹. К.В.Базилевич звернув увагу на те, що якби в Москві допомогу кримського хана вважали суттєвою, то Іван III згадав би про це в посольському наказі, відправленому до Менгли-Гірея у квітні 1481 р. Проте в Москві обмежились лише коротким повідомленням про похід Ахмата, не згадавши жодного слова про виконання Менгли-Гіреєм союзницьких зобов'язань: "Ахмат пак царь приходил на меня, ино бог милосердый как хотел, так нас от него помиловал"²². Про незначні масштаби та наслідки вторгнення кримців свідчить і той факт, що дипломатичні відносини між ханом і королем не були припинені. Вже осінню 1480 р. Менгли-Гірей пояснював прибулому у Крим польсько-литовському послу Івану Глинському причини вторгнення відсутністю інформації від посла, що він переговори з королем про мир, та марною

спробою відмовити "лихих людей" від участі в поході. Хан Аміяк в грамоті до Казимира вибачався за участь у поході.²³

Події 1480 р. засвідчили поступову зміну військово-політичної розстановки сил та зовнішньополітичної ситуації у Східній Європі. "Стояння" на Угрі закінчилось відступом і загибеллю хана Великої Орди Ахмата. Московській державі удалось звільнитись від ординського іґа, а це відкривало нові перспективи на зовнішньополітичній арені. При цьому важливо підкреслити, що московські війська не зазнали втрат і зберегли свою боєздатність. Перемога над Ордою підняла авторитет Москви серед сусідніх держав, в першу чергу знайшла відгук серед руського населення Великого князівства Литовського і сприяла зміцненню відносин з Кримським ханством. Добросусідські стосунки з Кримом забезпечували Московській державі мир на південних кордонах, а постійні вторгнення кримської кінноти в межі Великого князівства Литовського та Польського королівства створювали там напружену ситуацію. Саме в 1480 р. Московська Русь досягла певної переваги у суперництві з Польсько-Литовською державою за давньоруську спадщину. Казимиру IV вдалось відтягнути військове зіткнення з Москвою, але він втратив одного з наймогутіших союзників - хана Великої Орди Ахмата. Під час згаданих подій був оформлений і опробований московсько-кримський союз, який в наступні два десятиріччя стане вагомим чинником у політичному житті Східної Європи.

Після краху антимосковської коаліції в 1480 р. король Казимир IV проявив бажання розпочати мирні переговори з великим князем Іваном III. Предмет і хід цих переговорів смутно відбився у джерелах, тому відновити повну картину московсько-литовських відносин 1480-1482 рр. надзвичайно складно. З московського дипломатичного листування з Кримським ханством можна прийти до висновку, що переговори розпочалися в кінці 1480, чи на початку 1481 р. за ініціативи польсько-литовської сторони, але при серйозній зацікавленості Москви: "...присылал ко мне король, чтобы

меж нас любовь и докончание было. И яз к нему послал своих послов; и каково меж нас дело будет, ино будет тебе (Менгли-Гірею.- Авт.) ведомо"¹⁴. Відсутність посольських книг по зносинам з Польсько-Литовською державою за першу половину 80-х років XV ст. не дає можливості точно відновити хід переговорного процесу. Мету переговорів - укладення нового "докончания" та його умови - можна лише передбачити, поскільки вони ніде не зазначені. Івану III необхідне було визнання Казимиром IV його нового становища в Новгороді, що давало б можливість вважати його своїм. Нам невідомо, які умови запропонувала польсько-литовська сторона, але очевидно, що переговори закінчились безрезультатно. Відправляючи 26 квітня 1481 р. в Крим посольство Тимофія Гнатовича Скряби, Іван III ще не знав результатів відповідного московського посольства до короля, тому лише обіцяв повідомити про них хана. Проте Казимир IV розцінив підвищений інтерес московського государя до переговорів як його слабкість і тому вони були припинені. Можливо, у відповідь на пропозицію короля укласти "докончание" Іван III висунув, як попередню умову цього, повернення йому давньоруських земель, захоплених ще Вітовтом. Ще в 1478 р. місцева литовська влада повідомляла гроссмейстера Тевтонського ордена, що великий князь московський вимагає від короля Казимира IV повернути йому Полоцьк, Смоленськ, Вітебськ та всі інші руські землі.²⁵ Ділом вірогідно, що ці вимоги знову були повторені московськими послами на початку 1481 року.

Необхідно зупинитись на причинах, що спонукали короля Казимира IV розпочати переговори з Іваном III. Вище вже зазначалось, що однією з причин пасивності Казимира літом-осінню 1480 р. була "змова князів" М.Олельковича, І.Ю.Гольшанського та Ф.І.Бельєького^{2б}. Відмовившись від підтримки Ахмата, Казимир отримав нагоду в спокійній обстановці попередити здійснення планів змовників. Поскільки князі-змовники були пов'язані з Іваном III родинними вузами та розраховували на його підтримку, то розпочинаючи переговори з Московською державою,

Казимир прагнув запобігти можливому втручання московського великого князя. Весною змовники були схоплені, а 30 серпня 1481 р.- страчені. Таким чином, переговори могли бути використані королівською владою для нейтралізації Москви.

Змова князів могла призвести до серйозних політичних ускладнень у московсько-литовських відносинах. Проте цього не сталося. В даних умовах московський уряд проявив неабияку обережність. Коли в тому ж році в Москві опинився претендент на київську митрополію, що не ужився з королем та повідомивши Івана III про церковні реліквії ("многих мощах"), направлених патріархом для Русі і відібраних Казимиром, великий князь прийняв рішення : "Не подымати рати, ни зоевати ся с королем про се"²⁷. Московська держава ще не наважувалась на велику війну з таким сильним противником як Польсько-Литовська держава.

Одночасно переговорам з Казимиром IV, Іван III докладав значних зусиль для відновлення та підтвердження союзницьких відносин з Менглі-Преєм. Хоч московсько-іфимський союз осінню 1480 р. дав обом сторонам позитивні результати, але в Москві не було впевненості в міцності та тривалості союзницьких відносин з ханом. Згаданому вище московському послу Т.Скрябі ставилось завдання добитись зідновлення і підтвердження союзу з Менглі-Гіреєм²⁸: "И ты бы ... мне свое слово молвил и ярлики дал, что тебе со мною на всякого на нашего недруга быти заодин". При цьому передбачалось два варіанта союзу: проти Ахмата ("... тебе со мною на Ахмата царя быти заодин, а мне с тобою на него быти заодин") та проти короля Казимира IV ("Также нам и на вопчего своего недруга на короля быти заодин и на всякого нашего недруга"). Не знаючи сил та планів Великої Орди, Іван III припускав можливість нового нападу татар. Навіть маючи інформацію про загибель Ахмата, великий князь обережно ставився до неї: "... нынеча пак ко мне весть пришла, что Ахмата царя в животе не стало". Не виключалось, що ця звістка неправдоподібна: "... какими делы будет излагаться та весть, что Ахмата царя в животе не стало". Проте, навіть

загибель Ахмата не повинна була позначитись на московсько-кримських відносинах - Іван III вимагав, щоб Менглі-Гірей "... ярлики дал, что ему с великим князем быти заодин на всякого недруга, и он бы пожаловал на него ("кто будет на том юрте", тобто на місці Ахмата.- Авт.) пошел".

В переговорах з Менглі-Гіреєм Т.Скряба повинен був наполягати на першочергових діях проти Орди. Стосовно дій проти Литви, тут московський посол підкреслював, що "... осподарь мой князь великий ... о том мне не приказал бити челом, чтобы тебе на Литовскую землю пойти"²⁹. Подібний варіант дій кримського хана був для московського уряду найбільш бажаним. Лише у випадку категоричної відмови Менглі-Гірея від виступу проти Орди ("не пойдет таки на Ахмата царя или кто иной будет на том юрте царь") та при повністю достовірних даних ("весть полная"), "что король пошел на великого князя", посол повинен був "говорити о том, чтобы царь сам всел на конь да пошел на короля"³⁰.

Як видно з посольської "пам'яті" Т.Скряби, весною 1481 р. зовнішньополітичну ситуацію у Москві убачали вже не гак як рік тому (посольство кн. І.Звенця Звенигородського). Тепер напад кримлів на Велике князівство Литовське вважався бажаним не взагалі, а лише у випадку відкритого виступу короля проти Московської держави, Москва ще більше підкреслювала головну мету союзу - спільна боротьба з Великою Ордою.

Оцінюючи військово-політичну ситуацію, що склалась після проведеної військової кампанії на весну 1481 р., московський уряд тепер скептично ставився до можливого виступу Казимира IV. В даному випадку вторгнення кримського хана на півдні окраїни Польсько-Литовської держави не дало б реальної допомоги у боротьбі з Ордою. До того ж, Іван III в тій чи іншій мірі, володів інформацією про підготовку "змови князів" і не хотів без потреби підставляти під удар кримських татар руське населення Литви та Польщі. Тверезо оцінивши ситуацію, московський уряд готувався до продовження боротьби з Великою Ордою і прагнув створити вигідну стратегічну комбінацію - удар Менглі-Гірея проти Ахмата чи його

спадкоємця, в поєднанні з обороною московських військ "на Берегу" (північний берег р. Оки.- Авт.) міг призвести до повного розгрому Великої Орди.

Проте подібні перестороги були вже зайві - відступ Ахмата від Оки та Угри був його останньою військово-політичною акцією. В січні 1481 р. Менглі-Гірей офіційно повідомив короля Казимира IV про загибель хана Ахмата: Тенъвара месяца у двадцать перъвый (день) приход цар Шибанський Айбак, солтан его, а Макъму князь, а Обат Муръза, а Муса, а Евъгурчи. Приход, Ахматову орду подопытали, Ахмата царя умертвили, вси люди его и зълусы побрали, побравши проч пошли. А князь Тымир с Ахмата царевыми детьми и с слугами к нам прибегли, и пригорнулися пришли. Над Охматом царом так ся стало: вмер. Нам брат он был, а вам приятель был"³¹

Нова зовнішньополітична ситуація, зумовлена загибеллю Ахмата та розпадом Великої Орди, призвела до поступової переорієнтації Кримського ханства від союзницьких відносин з Москвою до зближення з Польсько-Литовською державою. В особі Ахмата зник головний ворог Менглі-Гірея, а, отже, союз з Іваном III вже перестав бути життєвою необхідністю. За даними посольських "пам'ятей" можна *чітко* прослідкувати, як проблема кримсько-литовських відносин набирала для московського уряду все більшої ваги. Причина цього полягала, по-перше, в невдалому завершенні переговорів про укчадення "докончания" та в загальному загостренні відносин з Казимиром IV у 1481р., по-друге - в побоюванні, що король схилить кримського хана на свій бік і Московська держава потрапить у дипломатичну ізоляцію. Для цього були всі підстави, поскільки упродовж 1480-1481 рр. між Вільно і Кримом поновились переговори, що супроводжувались інтенсивним обміном посольствами.

Як уже вище зазначалось, Менглі-Гірей після осіннього походу 1480 р. виправдовувався перед королем відсутністю інформації від свого посла Азі-Баби, що вів переговори з Казимиром про укладення миру, та

звісткою про переговори короля з Ахматом. "И мы есмо молвили, коли посол замешъкал - у вас вжо иная ачей дума сталася", що Казимир IV "присягу нешто отложил и приязнь". Далі Менглі-Гірей повідомляє, що після того, як війська вже виступили у похід, він біля перекопу зустрів королівського посла І.Глинського³². В іншій грамоті з цього приводу (датованій 15 жовтня 1480 р.) з'ясовується, що Менглі-Гірей, зустрівши посла, зупинився, але військо продовжувало похід. При цьому хан виправдовувався тим, що не зміг відмовити "лихих люей" : "И как вжо наше войско пошло, после того, в том часу князь Иван (Глинський.- Авт.) пришол о добротях. Тые доброты есмо уведали, а лихих людей есмо не перемогли - тые дела лихи сталися"³³. З цими поясненнями до Казимира були відправлені Байраш і Седіхмат.

В Литовській метриці збереглися документи, що проливають світло на посольську місію кримського посла Азі-Баби. Під час перебування у Вільно Азі-Баба від імені "царя" дав присягу про збереження "братства и приязни", на зразок того, "... как жил цар Аньгирей (Хаджи-Гірей.- Авт.) у брантве и у приязни з великим королем Польским и великим князем Литовским". Присяга містила також загальну формулу військового союзу: "А хто будет пару неприятель, то и великому королю неприятель; а хто великому королю неприятель, то тот и цару неприятель". Азі-Баба присягав у тому, що якщо Казимир надішле свого посла до Криму, то Менглі-Гірей підтвердить договір про союз"³⁴. Запис присяги кримського посла датований 1480 р. (13 індиктом).

Збереглися у Литовській метриці також записи про відповідне посольство в Крим кн. І.Глинського, датовані 1480-1481 рр. (13 і 14 індиктом)³⁵. В першому записі король підтверджував своє бажання підтримувати з ханом ті ж відносини "братства и приязни", що існували між ними та батьком Менглі-Гірея. З невідомих причин посольство не було відправлене. Наступні два записи датовані 14 індиктом (тобто 1481 р.-Авт.). В першому міститься пояснення з приводу прийняття королем братів

Менглі-Гірея - Нур-Даулета і Айдара. Ця грамота була написана вже після того, як кримські царевичі залишили Польсько-Литовську державу: "... а Нурдуват и Оидар пришли до его милости земли и его милость (король Казимир IV.- Авт.) , господар наш, им хлеба и соли не боронил, и как добровольно пришли, так добровольно и отышли, и тепере живут, где им любо", В другій грамоті Казимир IV пояснював мету посольства І.Глинського, який повинен був бути присутнім на підтвердженні Менглі-Гіреєм союзного договору, укладеного Азі-Бабою у Вільно.

Після прибуття Івана Глинського в Крим (середина жовтня 1480 р.) Менглі-Гірей дав перед королівським послом підтверджу вальну присягу. В грамоті, переданій з І.Глинським, хан писав, що посол "... твердую присягу мою видел; ... ино наша слово и нашу присягу будет вам поведати князь Иван, как буде верите, то вы ведаете, а мы иначе не будем". Менглі-Гірей вимагав надіслати йому присяжного листа та "... пришлите своего человека, к Байрашу приставивши"³⁶.

Листування між Менглі-Гіреєм та Казимиром IV продовжувалось і з наступному 1481 р. В грамоті датованій 5 січня 1481 р. король відповів на кримське посольство Байраша³⁷. Казимир повідомляв хана про свою згоду прийняти одного з його синів ("сына своего хочешь дать к нам для лепшого приязни и правды") та утримувати його: "... мы будем сына твоего держати во ч(е)сти и с ласъце". Польсько-литовська сторона давала "опась" (дозвіл.- Авт.) на прибуття, у разі необхідності, самого Менглі-Гірея: "... если бы ся што пригодило на тебе; добровольно бы тебе до нашею земли приехати и отъехати" Казимир засвідчував бажання "жити в брацтве и в приязни, как с отцем твоим..., а приятелем твоим хочем приятелем быти, а неприятелю неприятелем".

В січні 1481 р., ще до отримання відповіді на посольство Байраша, Менглі-Гірей направив до Казимира нового посла Седіхмата³⁸. Крім згаданого вище повідомлення про загибель Ахмата та розпад його Орди, Менглі-Гірей підтверджував укладений союз: "Через князя Ивана к вам

крепкое слово говоривши о братстве и о приязни и крепкую присягу вчинивши..." Хан знову просив короля надіслати "присяжний лист" та нагадав про очікування від нього у майбутньому нового посольства ("потом даст ли Бог великого посла пошлете"). Відповідь Казимира IV з приставленим до Байраша посланцем черговий раз бажання короля жити з ханом "у братьстве и в приязне" та дати присягу ("правду") як "отцу твоему дали есмо".

В Москві знали про хід литовсько-кримських переговорів та укладення союзу між Казимиром IV і Менглі-Гіреєм, але до того часу, поки зберігались шанси на укладення власного "докончания" з королем Іван III зберігав спокій. Проте, коли з'ясувалась неможливість досягнення московсько-литовської угоди, Москва почала наполегливо вимагати розриву "шерти" між королем і кримським ханом. Це питання перетворюється в головне в московсько-кримських відносинах.

15 березня 1482 р. у Крим з посольством відбув боярин Юрій Іванович Шестак³⁹. Нові відносини з королем Казимиром IV вимагали від Івана III кардинально переглянути свої попередні слова, сказані посольством Т.Г.Скряби. Тому в Москві зробили вигляд, що все сказане Т. Скрябою під час перебування в Криму є результатом злочинного вигадництва посла. Коментуючи "речи" кримських послів Халіля та Сарики, Іван III "дивувався": "... что будто яз к тебе приказал с своим боярином с Тимофеем с Скрябою так, чтобы ты Королевых людей и Литвы воевати не велел, доколь к тебе от меня весть будет... И ты сказываешь, по тому моему слову с королем помирился. Ино яз к тебе с Тимофеем с Скрябою как того не приказывал, чтобы ты королевы земли воевати не велел... И коли мой боярин Тимофей говорил тебе не по моему наказу, и яз его послал к тебе, и он перед тобою"⁴⁰. Звичайно, Менглі-Гірей вів переговори з Казимиром за власною ініціативою, до того ж більш року тому. Таким чином, боярин Т.Г.Скряба був оголошений брехуном, і, у березні 1482 р., виданий кримському хану.

Посольський наказ цікавий і тим, як Москва оцінювала стосунки з Польсько-Литовською державою. Іван III писав: "... приказывал есми к тебе с своим боярином с Тимофеем о том, что король присылал ко мне своих послов о любви и о докончанье, и яз по его слову к нему посылал своих послов; и он нынеча со мною любви и докончания не хочет, а в Орду послал, да подымает на меня моих недругов".

Зробивши спокутне жертвоприношення, Іван III почав вимагати від Менглі-Гірея виконання договору 1480 р. ("друг другом быти, а недругу недругом быти"). В Москві передбачали, що хан, на підставі укладеного з королем договору, може послатись на необхідність попереднього повідомлення короля про припинення союзницьких відносин. В даному випадку московський посол повинен був зіслатись на договір Менглі-Гірея з Іваном III, за яким хан зобов'язувався перед великим князем "на короля именем ... с ним быти заодин" Далі посольська "пам'ять" містила категоричну вимогу "... а будеш с королем в докончанье, и тебе с ним шертъ сложите". На закінчення московський государ вимагав, щоб Ю.Шестака "... говорити царю о том, чтобы царь пожаловал, пошел на королеву землю"⁴¹.

Таким чином, на прикладі даної посольської "пам'яті" ми бачимо як упродовж року змінився характер відносин між Москвою та Вільно. Посольство ЮШестака створювало цікаве у дипломатичній практиці того часу питання: як повинна поступитися одна з двох сторін, що домовляються, якщо вона перебуває в союзницьких стосунках з третьою стороною, що стала для другої сторони, що домовляється, "недругом"? Московсько-кримський договір мав значно більшу визначеність, ніж литовський, поскільки в ньому "недрузи" були названі поіменно: хан Ахмат і король Казимир IV. Литовський варіант союзницьких відносин містив лише загальну формулу союзу без зазначення проти кого він направлений. Проте у великій політиці бере верх не переконливе юридичне тлумачення тексту договору, а конкретні, практичні міркування. Весною 1482 р. Менглі-Гірею

необхідно було вирішити питання, з ким залишитись у союзницьких відносинах - з Іваном III проти короля Казимира IV, чи, навпаки, з королем проти московського великого князя. У вирішенні цього питання кримський хан виходив з суто власних інтересів.

14 травня 1482 р., ще до отримання відповіді на посольство ЮШестака, у Крим було направлено посольство Михайла Васильовича Кутузова⁴². Така поспішність і наполегливість московського уряду з цього питання була не випадковою. В її основі лежала не просто загальна ворожість Івана III до Казимира IV, а, напевно, конкретні її прояви, що примушували великого князя побоюватись польсько-литовського вторгнення. Основна причина чергового загострення московсько-литовських відносин полягала у невирішеності територіальних проблем та безрезультатності попередніх переговорів.

Весною 1482 р, (між 15 березня і 14 травня) у Москву прибуло литовське посольство на чолі з маршалком дворським і намісником полоцьким Богданом Андрійовичем Саковичем⁴³. За характером прикордонної служби він добре знав московські справи та виконував спеціальні доручення короля. Про його місію збереглось коротке повідомлення Софійського II літопису: "Того же лета (6990) король прислал Богдана, прося Новгорода Великого и Лук Великих". В дипломатичному листуванні зафіксовано лише вимогу Ржева та Великих Лук, питання про данину з яких стояло ще з 1480 р.⁴⁴ Відсутність посольських книг не дає можливості точно відновити перебіг московсько-литовських переговорів. Запропоновані польсько-литовською стороною умови "докончания" відомі лише наближено. Можливо, Казимире, пропонуючи "докончание", наполягав на сприятливому для себе вирішенні новгородського питання, а Іван III умовою укладення угоди, висунув повернення всіх давньоруських земель, що перебували під польсько-литовською владою. Послам з обуренням було відмовлено, а сам факт став прецедентом у руках московської дипломатії того, як не треба поступати литовським послам.

Через десять років, розпочинаючи прийом, литовським послам нагадали, щоб під час переговорів "лишних речей не было": "... как наперед сего от короля приезжал к нашему государю Богдан о любви ж и докончании, ино много было лишних речей, да затем меж государей и дело не сталося"⁴⁵.

Момент для пред'явлення територіальних претензій Московській державі було обрано вдало, хоч і не в такій мірі як у 1480 р. В 1482 р. Неспокійно було на кордоні з Лівонією, на сході вороже поводитися казанський хан Алегам, ще існувала опозиція у Новгороді. Посилаючи послів, Казимир IV розраховував на успіх ультиматуму і тримав хід справи під власним контролем. Про це свідчить його постійне перебування у Великому князівстві Литовському протягом 1480-1483 рр. Король перебував у Вільно, Троках, Новогрудках і лише в січні 1484 р. повернувся у Польщу⁴⁶. Одночасно Казимир не пропустив московських послів у Молдавію⁴⁷. Отже, весною 1482 р. Москва і Вільно черговий раз опинились на межі військового зіткнення. В даній ситуації Іван III був особливо зацікавлений у тому, щоб з допомогою Менглі-Гірея припинити ворожу активність Казимира IV.

Посольська "пам'ять" М.В.Кутузову засвідчує, якої ваги весною 1482 р. Надавав Іван III негайному походу кримських татар у володіння Казимира⁴⁸. Після прибуття в Крим, М.Кутузову необхідно було узгодити свої дії з Ю.Шестак. Спочатку переговори з ханом повинен був розпочати Ю.Шестак, а продовжити М.Кутузов. Переговори були таємними ("говорити о том наедине"). Крім традиційного "... челом ударити, да спросите о здоровье" посол привіз Менглі-Гірею та вельможам щедрі "поминки" (подарунки.- Авт.), які повинні були сприяти просуванню переговорів.

Іван III повідомляв свого кримського союзника про переговори з королем: "И король ко мне присылал своего посла Богдана после того, как есми к тебе отпустил твоих послов и своего боярина Юрья послал. А любви и докончания король со мною не хочет; а которые мои города и волости и земли мои за собою держит, а того мне не отдаст"⁴⁹. Далі московському послу необхідно було наполягати на відновленні між державами

союзницьких відносин проти Казимира IV ("а на короля именем тебе быти со мною заодин") та вимагати, щоб хан "... королю шерть сложил, да и рать бы еси свою на него послал". На випадок, якщо Менглі-Гірей запитає про військові плани Івана III проти Польсько-Литовської держави, послу необхідно було сказати, що "... нынеча нелзе большие рати послати на короля" бо "люди у меня в розни". Головний тягар майбутньої військової операції повністю покладався на власні сили кримського хана М.Кутузов повинен був переконати Менглі-Гірея, що якщо не можна направити велику рать на короля, то "... ты бы пожаловал, послал людей своих, сколько будет пригоже"

Московський уряд прагнув показати свою безкорисність та ширість по відношенню до Криму: "... а осподарь мой и впредь добра твоего везде хочет смотрети и дела своего беречи, сколко ему Бог поможет". М.Кутузов повинен був переконати Менглі-Гірея, що саме заради "твоего для дела" великий князь Іван III "... и нынеча держит твою братью Нурдовлата царя и Айдара у себя и истому своей земле чинит, а осподарю моему корысти в них хмало" Послу було наказано дочекатись у Криму пока "царь перед ним послал к королю шерть сложите да и рать бы свою послал на Литовскую землю . х о т я будет и долго тамо лежати, а того ждати".

Іван III не лише вимагав від Менглі-Гірея негайного відправлення військ проти Казимира, але й зазначав бажаний район вторгнення. Посол повинен був довести до відома хана, "... чтобы пожаловал царь послал рать свою на Подольскую землю или на Киевские места"⁵⁰. Отже, московський уряд зробив усе можливе з свого боку, аби лише розірвати кримсько-литовський союз та утримати Менглі-Гірея в руслі власної політики. В жертву було принесено навіть свого посла. Тепер залишалось чекати рішення кримського хана.

Можна зробити декілька припущень стосовно причин, що спонукали Менглі-Гірея віддати перевагу Івану III перед Казимиром IV. Однією з причин була зростаюча могутність Московської держави. "Стояння" на Утрі

мало велике враження на сусідні держави, зокрема і на Крим. Воно засвідчило військово-політичну силу Москви та її непримиримість у боротьбі з Великою Ордою. Можливо, Менглі-Гірею на перших порах після розгрому Ахмата здалось, що його противник припинив існування. Проте Орда досить швидко оправилась, а "Ахматові діти" (Муртаза і Сеїд-Ахмед.- Авт.) відновили переговори про дружбу з Казимиром IV. Цим самим польсько-литовський уряд давав підстави Криму підозрювати його у нещирості. В даній ситуації московський великий князь, цілком виправлено, здавався більш корисним союзником ніж польсько-литовський король. До того ж, грабувати майже беззахисні, кинуті напризволяще південні та центральні райони Польсько-Литовської держави було набагато легше і безпечніше, ніж вести боротьбу з налагодженою обороною південного московського кордону. Вже зазначалось, що кримському хану доводилось узгоджувати свої плани з турецьким султаном. У 80-х роках XV ст. Османська імперія прагнула не допустити посилення позицій Польсько-Литовської держави у Північному Причорномор'ї, використовуючи для цього не стільки власні сили, скільки сили союзників та сусідів. Кримське ханство перетворювалось на знаряддя османської політики, а, отже, про тривалі союзницькі відносини з королем не могло бути і мови.

В складній і безкомпромісній дипломатичній боротьбі перемога опинилась на стороні Москви. Зусилля Івана III та його кримських послів увінчалась повним успіхом. Напад Менглі-Гірея на "Киевские места" був проведений стрімко. В кінці серпня - на початку вересня 1482 р. величезний район Правобережжя зазнав наваленого вторгнення кримсько-татарських військ. Російський історик І.Б.Греков вважає, що до підготовки і здійснення кримської операції проти Києва має відношення Османська Порта. Про це свідчить не лише реальний характер кримсько-турецьких відносин цього періоду, але й той факт, що в поході татар на Київ брали участь османські загони на чолі з сином султана Мехмеда молодим Мехмедом. Він був зятем Менглі-Гірея та офіційним представником Стамбула на території

Кримського ханства⁵¹. Деякі польські історики (Стахонь) намагаються заперечувати причетність Османської імперії до подій 1482 р.⁵² Про загрозу нападу у Києві дізнались лише за чотири дні до появи ворога. Місцева влада намагалась підготувати місто до облоги. Частина киян, що проживала на окраїні міста, змушена була утекти в навколишні ліси. Головна маса населення заховалась у міському замку, який охоронявся загоном литовських військ. 1 вересня ("на Семенов день") 1482 р, Кримсько-татарська орда підійшла до міста і відразу з двох боків підпалили замок: "... и людие исторопилися, а инии выбегоша и тех татарове поимаша, а инии вси сгореша во граде". Київський воевода пан Іван Ходкевич був схоплений разом з сім'єю в той момент, коли намагався утекти з охопленого полум'ям замку. Під час пожежі згоріли київський посад та навколишні села⁵³. Загинула значна частина населення, а решту, разом з воеводою, татари погнали у Крим. Встановити точну кількість жертв нападу неможливо. В 1870 р. біля Іорданської церкви у підніжжя Лисого пагорба була відкрита колективна могила, що містила до 4000 скелетів³⁴. Деякі історики пов'язують це поховання з наслідками зрушення Києва Менглі-Гіреєм в 1482 р.⁵⁵ Цілком можливо, що подібних захоронень могло бути декілька.

Типову картину жахливого лиха турецько-татарського нападу та кривавої розправи степових грабіжників з своїми жертвами змалювали сучасники (середина XVI ст.) цих трагічних подій: "Ми бачили як їх вбивші; стинали їм голови, розкидали частини тіла; жорстокий ворог кидав у вогонь їхні тремтячі серця, зиривав легені й оголяв нутрощі. Дороги, якими рухалась орда, освітлювались зловісною загравою пожеж і усталилися трупами вбитих і замордованих людей. Тисячі і десятки тисяч людей, міцно зв'язаних ланцюгами, татари гнали до Криму"³⁶. Тяжкі спомини про звірства кримців на українських землях зберегли народні пісні:

За річкою вогні горять,

Там татари полон ділять.

Село наше запалили

І багатство розграбили,
 Стару неньку зарубаї,
 А миленьку в полон взяли.
 А в долині бубни гудуть,
 Бо на заріз людей ведуть!
 Коло шиї аркан в'ється,
 А по ногах ланцюг б'ється.³⁷

В результаті нападу Київ було повністю спалено. Збереглись лише значно ушкоджені і зруйновані монументальні споруди часів Давньоруської держави - Софійський та Михайлівський собори, Києво-Печерський і Видубицький монастирі, Кирилівська церква, Золоті ворота і т.д.⁵⁸

Рік нападу кримського хана на Київ не знайшов відображення в дипломатичних актах, а за даними літописів спірний. Никоновський, Воскресенський та IV Новгородський літописи називають дату 1 вересня 1483 р. Правильну дату (1 вересня 1482 р.) називає II Софійський та Львівський літописи³⁹. Цікаво, що Псковський літопис повідомляє окремі деталі цього походу: "... пришедши ... Перекопский царь с множеством безбожных своих татар и плени град Киев и огнем съже ... и от Киева зашед плени русских порубежных городов 11"⁶⁰. В наказі московському послу в Крим, датованому 19 березня 1483 р., Іван III нагадував Менглі-Прею: "... и ты как молвил свое крепкое слово, по тому то дело и исполнишь ... а с королем бы еси не кончеші". Під "тви делом" у Москві мали на увазі похід кримського хана на Київ. Не зважаючи на те, що ще М.М.Карамзін довів правильність дати 1482 р., в деяких пізніших іноземних виданнях слугувала дата 1483 р.⁶¹

Після розгрому Києва татарська орда з великим полоном безперешкодно повернулась назад. Можливо, саме в якості речового доказу успішного походу на Київ Менглі-Гірей надіслав Івану III дари - символи з пограбованого церковного оздоблення собору святої Софії - золоту чашу і тарель (портир і дискос) І.Б.Греков пов'язує цей акт з розумінням Менглі-

Гіреем дійсного характеру відносин між Москвою та Києвом у 1480 р., а сам похід розглядає як каральну акцію проти винних у викритті "змови князів"⁶².

Нещастя, що спіткало Київ, було таким великим, що ще через 40 років не зникли повністю сліди розорення, а кияни надовго запам'ятали страшні сцени татарського погрому.

По-різному можна розглядати і оцінювати трагічні події київської катастрофи 1482 р. З точки зору військово-політичних результатів і тих завдань, які мав на меті московський великий князь Іван III, необхідно визнати повний успіх вторгнення Менглі-Гірея. Польсько-литовський уряд пережив справжній переполох. Казимир IV змобілізував все Велике князівство Литовське, щоб відбудувати Київ і захистити лівденно-східний кордон. В державі було оголошено "посполите рушення". За даними початку XVI ст. (1520 р.) було мобілізовано до 40 тис. війська під загальним командуванням маршалка Б.А.Саковича та 20 тис. "топорів" для відновлення зруйнованого замку. Крім цього, Казимир IV побоювався військового нападу з боку Івана III. В Смоленську була розташована "застава" чисельністю в 10 тис. чоловік, що Простояла до осені 1483 р.^{6j} Навряд чи можна оцінювати зовнішньополітичні події того часу з морально-етичної точки зору. Кожна з конфлікуючих сторін (Москва, Вільно і Крим) намагалася діяти виходячи суто з власних інтересів та міркувань. Зрада, продажність та віроломство були звичним явищем у московсько-литовсько-кримських відношеннях. Цілеспрямована політика Московської держави зробила литовсько-кримський союзний договір "клаптиком паперу" задовго до того як цей термін увійшов до анналів дипломатії. За даної ситуації дивує навіть не те, що Московська держава свідомо підштовхувала Кримське ханство до розорення і винищення братнього та єдиновірного слов'янського народу, але все ж таки супротивної держави, а, фактично зрадницька антинародна політика польсько-литовського уряду. Намагаючись відновити мирні відносини з Кримом, в 1484 р. Казимир IV направив листа Менглі-Гірею в якому писав, що татари поступили правильно, розгромивши в

1482 р. Київ: "... што ся тое дело межи нами стало - над Киевом, ино то стало ся божий гневъ за грех, ... было тому городу гореть, тым людем погынуть, коли на них божий гнев пришол. А з божои ласки у нас есть городов и волостей и людей досить"⁶⁴. Важко що-небудь додати до цих малодушних та цинічних слів польсько-литовського короля Казимира IV.

Таким чином, межа 70-80-х років XV ст. засвідчила нову розстановку сил та зміну зовнішньополітичної ситуації в Східній Європі. На зміну різноманітним державно-політичним утворенням Північно-Східної Русі прийшла сшійна Московська держава, яка ставила собі за мету об'єднання всіх давньоруських земель. Це неминуче вело до військового конфлікту з Литвою. В кінці XV ст, Велике князівство Литовське вже не мало військово-політичного потенціалу, необхідного для утримання в складі своєї державної території давньоруських земель. Проте супротивники ще не наважувались на широкомасштабну війну між собою, а намагались діяти в складі коаліції, використовуючи сили союзників. В даних умовах і Москва, і Вільно докладали значних зусиль, щоб заручитись підтримкою Кримського ханства, Великої Орди і Лівонського ордену. Вторгнення Менглі-Гірея на Правобережжя та розорення Києва на певний час припинили коливання кримського хана у виборі союзника, яким стає московський государ Іван III. В 1482 р. Московська держава отримала велику дипломатичну перемогу, що матиме вирішальну роль в подальших подіях. М.Тишкевич (Литвин) характеризує московсько-литовські відносини кінця XV ст., справедливо відмітив, що "... силы московитян и татар значительно менее литовских, но они превосходят литовцев деятельностью, умеренностью, воздержанием, храбростью и другими добродетелями, составляющими основу государственной силы"⁶⁵. Крим хоч і не поривав дипломатичних відносин з Польсько-Литовською державою, але пам'ятав огидні слова короля, що в нього крім Київщини, з божої ласки, волостей і людей досить постійно зруйнував давньоруські землі. Тож не дивно, що в найближчі три десятиріччя майже третина державної території Великого князівства

Литовського буде загарбана Московською державою, а Кримське ханство перетворить українські землі у страшне Дике поле.

- ¹ Скръпшиков Р.Г. Трагедия Новгорода.- М., 1994.- С.9-15.
- " Базилевич К.В. Внешняя политика Русского централизованного государства: Вторая половина XV в. - М., 1952.- С. 115; Алексеев Ю.Г. Освобождение Руси от ордынского ига.- Л., 1989.- С.83.
- ³ Греков И.Б. Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV-XVI вв.- М., 1984.- С.75, 85-86.
- ⁴ Російський державний архів давніх актів (далі: РДАДА).- Ф.389.- Кн.зап.4.- Арк.97-98; Рогов А.И.Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения: (Стрыйковский и его хроника).- М., 1966.- С.217; Назаров В.Д.Свержение ордынского ига на Руси.- М., 1983.- С.42.
- ² Полное собрание русских летописей (далі: ПСРЛ).- М.-Л.,- 1949.- Т.25.- С.327.
- ^J Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымскою и Нагайкою ордами и с Турцией // Сборник Русского исторического общества (далі: Сб.РИО).- СПб., 1884.- Т.41.- №4.- С. 14-16, Алексеев Ю.Г. Вказ.праця.- С.83-84.
- ⁷ Там само.- Т.41 - №5.- С. 16-24.
- ⁸ Там само.- Г41.- №5.- С. 19; Базилевич К.В. Вказ.праця.- С. 116-118.
- ⁹ Сб.П. Муханова.- СПб., 1836.- С.31; ПСРЛ.- Т.25.- С.327; Сб.РИО.- Т.41.- №4.- С.15-16.
- ¹⁰ РДАДА.» Ф.389.- Кн.зап.4.- Арк.88; Русская историческая библиотека (далі:РИБ).- СПб., 1910.- Т.27,- Ш 8,- С га. 329-330.
- ¹¹ Панашенко В.В. Агресія Кримського ханства і султанської Туреччини на Україну в кінці XV - першій половині XVI ст. // Феодалізм на Україні - Київ, 3990 - СІ 14, 116; Греков Й.Б. Османская империя...- С,86-87.
- ¹² Див.: Алексеев Ю.Г. Вказ.праця,- С.25-45, 91-94.
- ¹³ Там само.- С.86-127 (там же детальна бібліографія).
- ¹⁴ ПСРЛ.- Т.25,- С.328; т.8.- СПб., 1859.- С.213; т. 18.- СПб., 1913.- С.268; т.24.- Пг., 1921.- С.200; т.32,- М., 1975.- С90.
- ¹⁵ Scriptores rerum Prussicarum.- Leipzig, 1870.- Т.4.- S.687 u.a.; Stachon B. Polityka Polski wobec Turcji i akcji antyturckiej w wieku XV do utraty Kilii i Bialogrodu (1484).- Lwow, 1930.- S. 190-191; Греков И.Б. Османская империя...- С. 100 прим. 5.
- ¹⁶ Stachon B. Op.cit.-S.- 191.
- ¹⁷ Kolankowski L. Polska Jagellonow. Dzieje polityczne.- Warszawa, 1936.- S.129; Dzieje Wielkiego Ksi[^]stwa Litewskiego za Jagiellonow.- Warszawa, 1930.- S.337-338; Папее F. Polska i Litwa na przelomie wiekow srednich.- Krakow, 1904.- Т. 1.- S.62-82; Пресняков А.Е. Лекции по русской истории.- М, 1939.- Т.2.- Вып.1.- С. 154-157 та інші історики.

- ¹⁸ Koneczny F. Litwa a Moskwa a latach 1449-1492.- Wilno, 1929,- S.141; Halecki O. Dzieje unii Jagellonskiej.- Krakow, 1920.- Т.Н.- S.420-421.
- ¹⁹ Грушеве ький М.С. Історія У країни-Рус и - Київ, 1993.- Т. IV,- Вип.2.- С.324-325,327-328, 334.
- ²⁰ Jana Dhigosza Kanonika Krakowskiego Dziejow Polski ksi[^]g dwanascie.- Krakow, 1870.- Т.5(ks.12).- S.657-658; Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Zmodzka i wszystkiej Rusi.-Warszawa, 1846.-Т.2.-S.284; Рогов А.М. Вказ.праця.-С.217.
- ²¹ Папее F. Op.cit.- S.62-82; Пресняков А.Е. Вказ.праця.- С. 157.
- ²² Базилевич К.В. Вказ.праця.- С. 150; Сб.РИО.- Т.41.- №6.- С.25-26.
- ²³ РДАДА.- Ф.389.- Кн.зап.4.- Арк.89 зв.- 91; РИБ. Т.27.- Ста. 330-332, 334-336.
- ²⁴ РДАДА-- Ф.123.- Оп.Г- Спр.1.- Арк.62; Сб.РИО.-Т.41- №6.-С25-26.
- ° Lewicki A. Codex epistolaris saeculi decimi quinti - Cracovia, 1894.- Till. 1392-1501.- р.263; Ловмянський Х. Русско-литовские отношения в XIV-XV вв.// Феодальная Россия во всемирно-историческом процессе. Сб. статей...- М., 1972.- С.274-275.
- ²⁶ Див.: Кром М.М. Меж Русью и Литвой.- М., 1995.- С.72-76 (там само детальна бібліографія).
- ²⁷ ПСРЛ.- СПб., 1910.- Т.20.- 4.1.- С.348.
- ²⁸ РДАДА.- Ф.123.- Оп.Г- Спр.1.- Арк.60-68; Сб.РИО.- Т.41.- №6.- С.25-28.
- ²⁹ Там само.- Ф.123.- Оп.Г- Спр.1.- Арк. 66 зв-67; Сб.РИО.- Т.41.- №6.- С.27.
- ³⁰ Там само.- Ф.123.- Оп.Г- Спр.1.- Арк. 67-68.
- { РИБ.- Т.27.- №34.- Ста. 340.
- ³² РДАДА.- Ф.389.-Кн.зап.4 - Арк.90.
- ³³ Там само.- Ф.389.- Кн.зап.4.- Арк. 89 зв.-90.
- ³⁴ Там само.- Ф.389.- Кн.зап.4.- Арк. 87 зв.-88.
- ³⁵ Там само.- Ф.389.- Кн.зап.4.- Арк. 88-89; РИБ.-Т.27.- №29.- Стп.330-332.
- ³⁶ Там само.- Ф.389.- Кн.зап.4.- Арк. 90-90 зв.
- ³⁷ Там само.- Ф.389.-Кн.зап.4.- Арк. 90 зв.- 92.
- ³⁸ Там само.- Ф.389.-Кн.зап.4.- Арк. 92 зв.- 93.
- ³⁹ Там само.- Ф.123.- Оп.Г- Спр.1.- Арк.69-77; Сб.РИО.- Т.41.- №7.- С.28-31.
- ⁴⁰ Там само.- Ф.123.- Оп.Г- Спр.Г- Арк.73 зв.-74.
- ⁴¹ Там само.- Ф.123.- Оп.Г- Сир.Г- Арк.76-77.
- ⁴² Там само.- Ф.123.- Оп.Г- Спр.1.- Арк. 77-83; Сб.РИО.- Т.41.- №8.- С.32-34.
- ⁴³ ПСРЛ.- СПб., 1856.- Т.6.- С.234; т.20.- Ч.Г- С.349.
- ⁴⁴ Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными.- СПб., 1851.-Т.1.- Ста. 165; Сб.РИО.- Т.41- №8.- С.33; РИБ.- Т.27.- №140.- Ста. 464; Kolankowski L. Polska Jagiellonow - S.354, Папее F. Op.cit.- S.84.

- ⁴³ РДАДА.- Ф.79,- Оп.1,- СпрЛ.- Арк.112; Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским // Сб.РИО.- СПб., 1882.- Т.35.- INo17.-С.78.
- ⁴⁶ Рарее Ф. Op.cit. itinerarium Casimiri IV 1480-1492.- S.400-401; Бережков Н.Г. Итинерарий великих князей литовских по материалам Литовской метрики (1481-1530 гг.) /У Археографический ежегодник 1961.- М., 1962.- С. 182.
- ⁴⁷ ПСРЛ.- Т.6.- С.234.
- ⁴⁸ РДАДА.- Ф.123.- Оп.1.- Спр.1.- Арк. 77-83; Сб.РИО.- Т.41.- №8,- С.32-34.
- ⁴⁹ Там само.- Ф.123.- Оп.1.- СпрЛ - Арк. 81 зв.-82.
- ⁵⁰ Там само.- Ф.123,- Оп.1.- Спр.1.- Арк. 82 зв.-83.
- Греков И.Б. Османская империя...- С. 100 прим. 11.
- ⁵² Stachon V. Op.cit- S.191 nast.
- ⁵³ ПСРЛ.- СПб., 1846.- Т.2.- С.359-360; т.4.- СПб., 1848.- Ч.1.- Вып.2.- С 525; тб.- С.234; т.8.- С.125; т.12.- СПб., 1901.- С.215; т.20.- Ч.1.-С.349-350.
- ⁴ Антонович В.Б. Обзорение предметов великокняжеской эпохи, найденных в Киеве и ближайших его окрестностях ... //Киевская старина.- 1888.- Июль.- С. 130-131; Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей.- Киев, 1874,- С.37.
- ⁵⁵ Петров НИ. Очерки древнего Киева.- Киев, 1897.- С.35-36.
- ⁵ Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси.- Киев, 1890.- Вып.1 - С.22.
- ³⁷ Историчні пісні,- Київ. 1961.- С.63,74.
- ⁵⁸ История Киева.- Киев, 1963,- Т. 1,- С, 111.
- ⁵⁹ ПСРЛ.- Т.4.- Ч.1.- Выш.2.- С525; т.8.- С.215; т.12.- С.215; т.6.- С.234; т.20.-ЧЛ.- С.349-350.
- ⁶⁰ ПСРЛ.- СПб., 1851.-1.5,- С.41.
- ⁶¹ РДАДА.- Ф.123,- Оп.1.- Спр.1.- Арк.85; Сб.РИО.- Т.41.- №9 - С 35; Карамзин Н.М. История Государства Российского.- СПб., 1842.- Т VI.- С. 171; Див.: Грушевський М.С. Вказ. праця.- С.326 прим.2.
- ⁶² Греков И.Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы в XIV-XVI вв.- М., 1963.- С.193.
- ⁶³ ПСРЛ.- Т.5.- С.42; Максимович М.А. Собрание сочинений.- Киев, 1877.- Т.И.- С.29; Грушевський М.С. Вказ.праця.- С.326-327; Рарее Ф. Op.cit- S.93-94.
- ⁶⁴ Грушевський М.С. Вказ.праця.- С.327.
- ⁶⁵ Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси.- Киев, 1890.- Вып. 2.- С.23-26.

Казаков Олександр Олексійович
Мордвінцев Вячеслав Михайлович

Маловідомі сторінки московсько-литовської боротьби за
давньоруські землі на межі 70-80-х років XV ст.

Редактор - В.В.Резниченко

Підписано до друку 05 Л 2.97р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 1,32. Обл.-вид. арк. 1,0. Наклад 350 прим.
Папір Amicus. Гарнітура Times. Зам. 803-м.
ТОВ "Міжнародна фінансова агенція"
252005, Київ-5, вул. Червоноармійська, 57/3